

20

Հեշտութիւն զայ որպէս զաղանի, դառ-
նայ որպէս բազէ:

20

Ձովութիւն ցօղ ամէ, հովութիւն զե-
ղեամբ. քաղցր է բան որպէս զցօղ, այլ
ի դոյզն բռնութենէ փոխի ի ձիւն:

20

Մանուկ ի վիշտս ծաղիկ ի դմնիկս:

20

Ամենայն վիշտ վարդ է յառապարս խա-
շին. այլ ամենայն ուրեք փուշ է:

24

Յոյս յենարան կամբջոյ. քանիցս զյե-
ցեալն ի նա զետամոյն արար:

24

Սէր սաստիկ է ընդ յոյս ամաշէ:

28

Անօթք եմք կանեղէնք, ի ցրտոյ ե ի
տապոյ միօրինակ խորտակիմք:

29

Չարթեայ... և նոյնք ժամացուցին չա-
փեալ էր զերիւր մասն ասպարիզին. ժամք
ուրբ դանդաղ — երազունք ի բաց կոր-
զեալ էին ուրբ մաստունս յինէն:

29

Չերծար ի սատանայէ՛ լիւր զերի փըր-
կողին:

29

Որ մահու ցանկայ, արդէն մեռեալ է:

31

Բարձրագոյն ցուցաւ և Աստուած ի
խոնարհեցին:

Շարայարեկի

Հ. Ղ. ԱՆՏԱՆ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԳԼՈՒԽ Բ.

ՀԱՏՈՒԱԾ ԱՌԱՋԻՆ

ԱԶԱՏԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑ

Մեր յիշած տնտեսագիտական դպրոց-
ներուն առաջինն է ազատական դպրոցը
զոր երբեմն կը կոչեն նաև դասական դը-
պրոց սա պատճառաւ որ Բաղադրական Տըն-
տեսութեան բոլոր հիմնադիրները, Բնա-
վարականները, Ատամ Սմիթ, Րիգարտս,
Ժ. — Պ. Սէյ, Ստուարտ Միլլ այդ դը-
պրոցին կը վերաբերին: Ասոնց յաջորդ-
ներուն մէջ՝ Տիւնուաքէ, Պասթիա, Գուր-
սէլ — Սընէյ և Լէօն Սէյ, ի Ֆրանսա .
Մար — Լաւ, Սէնիօր և Գէնըն՝ յԱնգլիա.
Խալիլոյ մէջ՝ Ֆէրրարա. Միացեալ Նա-
հանգաց մէջ՝ Քէրէյ և Ուոլքըր: Անգղիաց-
ւոց ազատական դպրոցը կը կոչուի նաև
Մանչեսթրի դպրոց, որովհետեւ այս քա-
ղաքին մէջն է որ իր շնորհիւ ազատ փո-
խանակութիւնը յաղթանակած է: Սակայն,
ազատական դպրոցը ամենէն աւելի Ֆրան-
սայի մէջ է որ մինչև հիմա բազմաթիւ
հետեւորդներ պահած է. Գիտութեանց Ա-
կադեմիային գրեթէ բոլոր տնտեսագէտ ան-
դամները որպէս և Քաղաքական տնտեսու-
թեան ընկերութեան (Société d'Econo-
mie Politique) անդամները ազատական
դպրոցին կուսակից են և ասոնց երիցա-
գոյնն է Մ. տը Մօլինարի, տնօրէն *Journal des Economistes* ր:

Այս դպրոցը երբեմն տնտեսականական
(individualiste) դպրոց ալ կը կոչուի,
որովհետեւ ան՝ անհատին մէջ՝ կը տեսնէ
տնտեսական գործունէութեան թէ շարժիչ
զօրութիւնը և թէ նպատակը միանգամայն.
սակայն այս դպրոցին հակառակորդները՝
զայն ծաղրած ըլլալու համար՝ անոր ողջ
դափառածական մըն ալ կուտան, մա-
սամբ անոր տեսութիւններուն փոքր ինչ
վարդապետական ըլլալուն, և մասամբ ալ
այս դպրոցին կողմանէ իր հակառակորդ-

ԿՈՀԱԿ Շարարարերր, Գրական,
քաղաքական, տնտեսական և ընկերային.
— Բաժանորդագինն է Պոլիս և զաւառ-
ները տար. 50 դր. — Արտասահման
12 ֆր. Rédac. du jour. GOHAG

Avenue de la S. Porte

Rue Sépetdji 27.

CONSTANTINOPLE

ներուն մասին սնուցած արհամարհանքին պատճառաւ։

Այսու հանդերձ վայելուչը զայն մի միայն պատասխան դպրոց կոչելի է, որովհետեւ այս անունը անոր շատ ճիշտ յատկանիշն է և կը համաձայնի ալ սա բանաձևին⁽¹⁾ «Թողէք որ գործեն, թողէք որ անցնին», որ իրեն՝ երկար ատեն իբր խորհրդանիշ ծառայած է։

Բայց ասիկայ ստուգիւ դպրոց մըն է, իրեն կուսակիցները զայն կը պաշտպանեն խորխտանքով և մինչև անգամ կը յաւակնին գիտութիւնն իսկ ներկայացնել, իրենք իրենց կու տան, և իրենց հակառակորդներն ալ մինչև անգամ զայն անոնց ստէպ կը թոյլատրեն, պարզապէս տեսեստեղծ տիտղոսը։ Ապաքէն, այս դպրոցին ծագումը կը նշոյնանայ նոյն ինքն տնտեսական գիտութեան ծագումին հետ։

Այս ազատական դպրոցին վարդապետութիւնը շատ պարզ է և յստակ, և կըրնայ վերածուիլ սա երեք կէտերուն՝

1. Մարդկային ընկերութիւնները կը կառավարուին բնական օրէնքներով զոր բնաւ երբէք չ'ենք կարող փոփոխել նոյն իսկ եթէ ուզելու ալ ըլլանք, քանի որ մենք չ'ենք գտնող շինողը և թէ արդէն յիշու երբեք չան մը լ'ունիկք գտնողք փոփոխույն նոյն իսկ երբ կարող ալ ըլլանք զայն ընելու, քանի որ այդ օրէնքները լաւ են և կամ գէթ լաւագոյններն են ըստ կարելոյն։ Տնտեսագէտին համար սահմանուած գործն է գտնել մէջ տեղ հանել այդ բնական օրէնքները. իսկ անհատներուն և կառավարութիւններուն պարտականութիւնն ալ է ջանալ կանոնաւորելու իրենց ընթացքը՝ այդ օրէնքներուն համեմատ։

2. Այդ օրէնքները բնաւ երբէք ներհակ չ'են մարդկային ազատութեան. ընդ հակառակը, ատենք արտայայտարարենք են այն յարաբերութիւններուն որ ինքնաբերաբար կը հաստատուին ընկերութեան մէջ ապրող մարդերու միջև, ամենուրեք ուր

այս մարդիկ իրենք իրենց թողուած են և ազատ են գործելու ըստ իրենց շահերուն։ Այս պարագային մէջ, այս անհատական շահերուն միջև — որոնք արտաքուստ իրարու հակառակ կ'երևին — կը հաստատուի ներդաշնակութիւն մը որ կը կազմէ ճիշտ բարոյական կարգը՝ գեր ի վեր քան որ և է արուեստական կարգադրութիւն։

3. Օրէնսդրին սահմանուած դերն ալ — եթէ նա փափաքող է ապահովելու ընկերային կարգն ու սարքը և յառաջդիմութիւնը — կը կայանայ կարելի եղածին չափ զարգացնելուն մէջ այս անհատական նախաձեռնութիւնները, մէջ տեղէն վերցընելուն մէջ այն ամեն խոչընդոտները որ ատոր արգելի կ'ըլլան, արգիլելուն մէջ միմիայն որ ատենք իրարու չի ֆեսան, և հետեւաբար իշխանութիւն միշտ մտնողը պէտք է ըլլայ այնքան որքան անհրաժեշտ է մէն մի անհատին ապահովութեանը, որպէս և ամենուն ապահովութեանը, մէկ խօսքով՝ պէտք է թող տալ գործելու (laissez faire). «մենք կ'ըսենք որ բաւ է միայն դիտել զայնս (զբնական օրէնքները), հարթելով այն բնական խոչընդոտները որ արգելի կ'ըլլան անոնց գործին, և մանաւանդ անոնց վրայ չ'աւելցնելով արուեստական խոչընդոտներ, որպէսզի մարդուս պայմանը լաւանայ այնքան՝ որքան կը պահանջէ իւր ծանօթութիւններուն և իւր ճարտարութեանը յառաջդիմութեան վիճակը։ Ահա այդ պատճառաւ է որ մեր աւետարանը կը վերածուի սա բառերուն մէջ՝ թո՛ղ տուէք որ գործեն, թո՛ղ տուէք որ անցնին»։ — Տը Մօլլինարի — ֆրանկոս Օրեկքերի։

Անշուշտ, տեսական այդպիսի յղացում մը բարձր ըլլալուն չափ ալ շատ պարզ է և պայծառ։ Ինչ որ ալ ըլլայ անոր ապագան, անիկայ միշտ զգաղաքական տնտեսութիւնը կազմած ըլլալու արժանիքը ունեցած պիտի ըլլայ և եթէ օր մը ուրիշ տնտեսութիւններ գտն անոր տեղը բռնելու, ան դարձեալ հիմնաքարը եղած պիտի ըլլայ, որուն վրայ անոնց պիտի գտն հաստատուելու։

1. Laissez faire, laissez passer.

Սակայն տեսնենք թէ որպիսի՞ ճննադատութիւններու ենթարկուած է այս ազատական դպրոցը, ճննադատութիւններ որ կը բղխին ժամանակակից գիտութեան՝ է՛ն նոր և է՛ն վերջին տեսութիւններէն և զորս ուրախ ենք փոխ առնուլ մեր հոչակաւոր Փրոֆէսէօր Կ. Ժիտէն:

1. Ամենէն առաջ այս դպրոցը կը ճննադատուի իւր յառատեսութեան մասին ունեցած ձգտումին համար, որովհետեւ կ'ենթկի որ այս ձգտումը ճշմարտապէս գիտական ոգիէ մը ներշնչուած չ'է, այլ աւելի գոյութիւն ունեցող իրերու կարգը արդարեալցնելու մասին կուսակցական ոգիէ մը: Եւ այս ձգտումը աւելի արտայայտուած կը տեսնենք ֆրանսական դպրոցին մէջ, հակառակ անգլիականին որ աւելի յոռետես է, պիտի ըսենք, ի նկատի ունենալով Ռիգարտօյի, Մալթուսի և Սթուարթ Միլի վարդապետութիւնները որոնց մասին պիտի խօսինք յարմար առթիւ: Եւ ատիկայ անխուսափելի է՝ իւր սկզբունքէն դատելով: Ապաքէն, եթէ անհատական շահը գործողութեան միակ շարժառիթն է, պէտք է այն ժամանակ ընդունիլ որ անհատական շահերը վերջապէս հակամէտ են իրարու, որովհետեւ առանց այս պայմանին որ և է ընկերային կեանք անկարելի է: Եւ անտարակոյս, կը յաւելու Մ. Ժիտ, երբ դիտենք ընկերութեան մը տնտեսական կազմակերպութիւնը և անոր հիմը եղող հաստատութիւնները (institutions), կը ներուի մեզի հետեւցնելու որ ատոնք մէկ կողմէն լաւ են, որովհետեւ իրենց գոյութեամբն ու տնտրութեամբը, ատոնք գոնէ յարաբերական արժէք մը կը ցուցնեն ըստ բաւականի. մինչև անգամ կը ներուի մեզի հետեւցնել իսկ որ ատոնք բնական են սա իմաստով որ ատոնք յայտնի կերպով մը սահմանուած են իրենց ծնունդ տուող կարգ մը յառաջագոյն վիճակներէ. բայց աններելի է մեզ հետեւցնել որ ատոնք կարելի եղած լաւագոյններն են: Այս հետեւութիւնը կատարելապէս հակառակ է տրամաբանութեան:

2. Սա կարծիքը թէ՛ գոյութիւն ունեցող տնտեսական կարգը յիսկան կարգն է, այն իմաստով որ ատիկայ բնական օրէնքներու և ազատութեան ինքնածին արգասիքն է և թէ հետեւաբար ատիկայ է՝ եթէ ոչ ինչ որ պարտ էր ըլլալ այլ առ նուազն ինչ որ կարելի է ըլլայ, ոչինչ նուազ անճիշդ է: Պատմութիւնը, մեզ կը ցուցնէ որ շատ անգամ այդ կարգը արդիւնքն է կամ պատերազմի և բիրտ տիրապետութեան (օրինակի համար, Անգլիոյ և Իրլանտայի մէջ քանի մը լիսոյթութեաւ կողմէ հողին իւրացումը իւր պատմական ծագումը ունի տիրապետութեան, յափշտակութեան և զրաման մէջ) և կամ դրական օրէնքներու, զորս ընկերութեան քանի մը դասակարգերը հաստատած են ի նպաստ իրենց (օրինակի համար, ժառանգական օրէնքներ, գանձային օրէնքներ, և այլն): Որով, կը յաւելու Մ. Ժիտ, եթէ աշխարհս նորէն շինուելու ըլլար և եթէ կարելիութիւն ըլլար զայն շինել կազմել բացարձակ ազատութեան պայմաններով, հիմակուանին բնաւ չի պիտի նմաներ ապահովաբար:

3. Վերջապէս, ենթադրելով նոյն իսկ որ գոյութիւն ունեցող տնտեսական կարգը բնական կարգը եղած ըլլայ, դարձեալ չ'է ներելի հետեւցնել որ ներկայ տնտեսական եղելութիւններն ու հաստատութիւնները պէտք է որ մնայականութեան և անփոփոխութեան յատկութիւն մը ունենան: Այդպիսի հետեւութիւն մը ուրիշ բան չ'է եթէ ոչ պարզապէս իմաստակութիւն մը: Իսկ եթէ, ընդհակառակն, ինչպէս որ արդէն զայն կ'ընդունի ժամանակակից գիտութիւնը, ընդունինք որ բնական օրէնքը գերազանցօրէն եվօլյուսիօնին օրէնքն է, այն ատեն պէտք է ըսենք որ բնական օրէնքները, ոչ միայն կը հակառակին փոփոխութեան զաղափարը վանելուն դէմ՝ այլ միշտ զայն կ'երադրեն իսկ:

Եւ այս սկզբունքէն մեկնելով, ոչ միայն տնտեսական եղելութիւններն ու հաստատութիւններն են որ կարող են փոփոխիլ, այլ մինչև անգամ մեր կամքն ու ստորգիտ

անկարող չ'է սահմանելու այդ փոփոխութիւնները: Ապաքէն, այդ կամքը ամեն օր կը գործէ ֆիզիքական կարգի եղելութիւններուն վրայ, և ամենէն զօրեղ եղանակաւ մը, զայն մեր պիտոյիցը համեմատ փոփոխելու համար, և բնական երևոյթներու վրայ, մարդկային այդ գործողութիւնը բնաւ երբէք անհամաձայն չ'է բնական օրէնքին զադափարին հետ, ընդհակառակը անիկայ ասոր հետ սերտիւ կապուած է: Եւ հոս տեղն է կրկնելու Մ. Էսփինասի (1) սա հանճարեղ բացատրութիւնը թէ՛ «եթէ մարդկային գործու նշուածութիւնը անհաշտելի է երևոյթներու կարգին հետ, այն ատեն հակիրթ մը և փեղք պէտք է հրաշք մը նկատուի»:

Անտարակոյս, կան կարգ մը եղելութիւններ՝ որոնք իրենց անհունութեան և կամ հեռաւորութեանը բերմամբ՝ խոյս կու տան մարդկային ո՛ր և է գործողութիւնէն, օրինակի համար աստղաբաշխական կամ երկրաբանական և կամ մինչև իսկ օդերևութաբանական երևոյթները. աստոնց մասին մենք ուրիշ բան չ'ունինք ընելիք եթէ ոչ զայն սկիւղ լռութեամբ և մեր հեռատեսութեան մտային զօրութիւնը անկարող է զմեզ զգուշացնելու որպէս զի խոյս տանք գիտաւորի մը ընդհարումէն և կամ երկրաշարժէ մը. և սակայն, աստոր հակառակ, որքան իրերու մէջ ալ՝ մարդկային գիտութիւնը այսօր կը տիրէ վեհապետօրէն: Անգործարանական ֆիսիոգիստութեան բաղադրածներուն շատերը, և ամենէն կարեւորները, գիտունն է որ ասեղծած է իւր աշխատանոցին մէջ, Երբ կը դիտենք անասնաբոյժը գոմին մէջ, պարտիզամշակը պարտէզին մէջ, որոնք անդադր կը փոփոխեն անասնական կամ բուսական ձևերը և կ'ստեղծեն նորանոր ցեղեր, կարծես որ կենդանի բնութիւնը կը թրջու որ թրեն զինքը այնքան հլուօրէն՝ որքան անշարժ և անշունչ նիւթը: Մինչև իսկ մթնոլորտի երևոյթներն ալ բացարձակապէս չեն կարող խոյս տալ

մարդկային ճարտարութեան իշխանութեանէն. ապաքէն մարդկային ճարտարութիւնը, իսպան վայրերը մշակելով և կամ յարմար տեղեր ծառեր տնկելով, ի վիճակի է այսօր փոփոխելու հովերու և ջուրերու դրութիւնը, և երկնքէն՝ ըստ հաճոյս անձրև և ցօղ իջեցնելու: Մեր այս ըսածին կենդանի օրինակ մըն է Եգիպտոսը. այսօր, Եգիպտոսի կլիման, մանաւանդ Գահիթէի օդը մեծապէս բարեփոխուած է Սուէզի ջրանցքին բացումէն առաջ եկած օդերևութական փոփոխութեանէն, որպէս և շնորհիւ Քաղաքապետութեան իմաստուն և անխռնջ ջանքերուն՝ բուն իսկ քաղաքին բոլոր հրապարակները և փողոցները ծառեր տնկելով և զարդարելով:

Ուրեմն, մեր գործունէութիւնը կարող է ևս առաւել գործել տնտեսական եղելութիւններուն վրայ, ճիշդ սա պատճառաւ որ անոնք մարդուս եղելութիւններն են և կը գտնուին մեր անմիջական ազդեցութեանը ներքև:

Հիմայ տեսնենք թէ ինչպէս կը խորհի շնկերվարական դպրոցը:

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՈՒՆՁԵՆՆ

Փարիս

Թ. Լ. ՏԱՍԸ ՓԱՐԱՆ,

ԻՆՁ ԿԸ ՊԱՏԽԷ

(Ատամայի Որբիկներում)

Ուզեցին և որոշեցին մարդիկ՝ որ պըղինձէ ըլլամ և փոքր արժէք մ'ունենամ. ասիկա ճակատագիրս էր, բայց ես աւելի պատմութիւններ ունիմ քան մեծարժէք ոսկին:

Ձիս հրապարակ հանեցին: Արհամարհանքով մը մէկուն զրպանին խորշը նետուած էի, արծաթներու և ոսկիներու ճով ամչցած: Օր մը երբ տէրս հասուցում մը կ'ընէր՝ վէճ մը, աղմկալից վէճ մը լսեցի. թիչ միայն ձեռք ձեռքի պիտի զային. և ես դողալով լսեցի միտին սա խօսքերը «Տասը փարայ պակաս տուիր,